

Lázs Sándor

A Példák könyve és a Bod-kódex kapcsolata

Negyven éve, amikor az Egyetemi Könyvtárban a kezembe került és azonosítottam a *Cornides-kolligátum* elveszettnek hitt kötését, a felfedezés örömeiben túlzottan bíztam a táblán lévő 17. század eleji tartalomjegyzékben, és a *Bod-kódexet* kizártam az egykori összekötött gyűjtemény darabjai közül:¹ így természetesen nemcsak a Nyulak (a 16. század elején Mária) szigeti domonkos nővérek scriptoriumának munkáiból, hanem könyvtárunknak kódexei közül is. Mindez összhangban volt a szakirodalom korábbi megállapításaival, amely – tartalma alapján, és mert szövege azonos volt a *Lobkowicz-kódex*ével – a klarisszák kézíratai közé sorolta a *Bod-kódexet*.² Elfogadták fejtegetésemet, hogy nem a domonkos apácák másolták a kódexet, de azt sem vonták kétségbe, hogy ne a klarisszák könyvtárát gazdagította volna a kézirat.³

A 16. század elejének magyar apácakolostorai népnyelvű könyvkultúrájáról szóló munkámban már óvatosabban jártam el, a *Bod-kódexet* nem zártam ki a szigeti domonkos nővérek lehetséges kézírati közül. A kódex ugyan minden tekintetben elüt a – habitusukról fehér apácáknak is nevezett – domonkos nővérek könyvtárának ismert könyveitől,⁴ de akkor – már ismerve a többi magyar kódex tábláira rótt tartalomjegyzékek pontatlanságát – a *Cornides-kolligátum* darabjának véltem a *Bod-kódexet*.⁵ Az utóbbi időkben nemcsak megerősödtem nézetem-

¹ LÁZS Sándor, *A Cornides-kódex körül = Irodalomtörténeti Közlemények*, 85(1981), 671–683. A *Bod-kódexet* a Budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi, jelzete Cod. Hung. 7. Kiadásai: *Nyelvemléktár*, II, (VOLF György gondozásában) Bp., 1874, 372–401; *Bod-kódex, XVI. század első negyede*, A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata, Bevezetés és jegyzetek PUSZTAI István, Bp., ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1987 [1988] (*Régi magyar kódexek*, 2). A kiadás tartalmazza a pozsonyi borítótábla hasonmását is.

² A kódex készítőjéről és tulajdonosáról szóló ellentétes nézetek és a kutatás akkori állásának bemutatása: PUSZTAI 1987 [1988], i. m. 10–11.

³ HAADER Lea, *A Nyulak szigeti kódexmásoló műhely két korszakáról = A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*, V, szerk. Büky László, Forgács Tamás, Sinkovics Balázs, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2008, 51–60; Uő, *Domonkosokhoz köthető középkori kódexek = A Szent Domonkos Rend és a kunok*, szerk. Barna Gábor, Szeged, Kunszentmárton, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2016, 131–151.

⁴ LÁZS 1981, i. m. 671; HAADER 2016, i. m. 145–151.

⁵ LÁZS Sándor, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján*, Az anyanyelvű irodalom kezdetei, Bp., Balassi, 2016, 145.

ben, hanem bizonyítékot is találtam arra, hogy a kódex az 1510-es években már a Nyulak szigeti nővéreké volt.

Az elmúlt időszakban sokat foglalkoztam Thomas a Kempis (Thomas Hemerken, 1379/1380 – 1471) 16. századi recepciójával a Magyar Királyságban. Ekkor csodálkoztam rá, hogy a korai domonkos kéziratok nem foglalkoznak a halál témájával, az *Imitatio Christi* ismerete sem jelenik meg bennük. Egyedül a *Példák könyvében* van – legalábbis a megmaradt kódexek tanúsága szerint – két olyan rész, amely a halálról szól. Az egyik *Az Élet és a Halál párbeszéde* (*Dialogus Vitae et Mortis*),⁶ amelybe egy rövid, ismeretlen forrású magyar nyelvű szöveg ékelődik. Ezt egy haláltánc (*Vado mori*) követi, amelyhez szintúgy idegen, magyar nyelvű részt csatoltak.⁷

A harmadik kéz munkája és interpolációi

A *Példák könyvét* három kéz írta. Az első ismeretlen kéz – ma már csonkán kezdődő – ívfűzet levelén kezdte a munkát. Ezzel a 18 lapnyi résszel tartalmilag összefüggő példasorozatot 1510-ben Ráskay Lea folytatta, de nem az előző scriptor által szabadon hagyott helyen. Lea nővér új íven kezdte meg írását, amely a leghosszabb szakasz a kódexben, a 19–64. lapokra terjed ki. Ráskay Lea az utolsó ternio első lapjának alján befejezte a másolást, tehát a hatból öt lap üresen maradt. Az ismeretlen harmadik kéz az ívfűzet második levelén kezdte el a halálról szóló szövegeket, ezeket tematikusan összefüggőnek tekinthette az előző példákkal. A következőkben az ő munkájával foglalkozom.

A harmadik kéz több megszakítással írta le a halálról szóló textusokat a 65–86. lapokra. A szünetek után változik az írás, más a tinta színe, a betűk kivitelezése. A megszakítások a 72. (ma 54.) lap 9. sor, a 74. (ma 56.) lap 10. sor és a 85. (ma 67.) lap 6. sor befejezése után vannak.⁸ A szünetek után vagy betoldás vagy egy újabb szövegegység kezdődik.

Az eredetileg 72. (ma 54.) lap 10. sorától egy rövid betoldás ékelődik *Az Élet és a Halál párbeszédébe* (72:10–73:18), az interpoláció után folytatódó dialógus lezárásának ismeretlen a forrása.⁹

⁶ 65:1–74:10; az eredeti sorrend szerint adom meg a lapok számozását, ez a kiadásban mindig félkövérrel szedett és szögletes zárójelben van, itt elhagyom a külön jelölést. Az eredeti forrás ismeretlen, Katona Lajos kutatása alapján – KATONA Lajos, *Két középkori latin versezet régi magyar fordítása = Irodalomtörténeti Közlemények*, 10(1900), 102–108. – állította össze Bognár András és Levárdy Ferenc. Vö. BOGNÁR András, LEVÁRDY Ferenc, *Példák könyve 1510*, Bp., Akadémiai, 1960 (Codices Hungarici, IV), 237–256.

⁷ A forrást ebben az esetben is KATONA – 1900, i. m. 109–111. – mutatta ki, a latin szöveget Bognár András és Levárdy Ferenc állította össze. BOGNÁR, LEVÁRDY 1960, i. m. 256–271.

⁸ Vö. BOGNÁR, LEVÁRDY 1960, i. m. 12. A bevezetésben pontatlan a megfogalmazás, de a meglátásuk feltétlen helyes. A hasonmásban nehezen lehetne másképpen megtalálni az említett helyeket, ezért kerek zárójelben megadtam a kézirat számozását is.

⁹ BOGNÁR, LEVÁRDY 1960, i. m. 254–257.

A 74. (ma 56.) lap 11. sorában a haláltánc írásához fogott a scriptor, és úgy tűnik föl, egy időre szünetet tartott munkájában, amit végül a 85. (ma 67.) lap 7. sorában kezdve egy hosszabb kiegészítéssel zárt le.

Nehéz eldönteni, hogy a scriptor a másolás megszakítása után korábbi mintapéldánya alapján folytatta-e a szöveg írását vagy újabbat vett elő. A formai elemek azt bizonyítják, hogy új, a korábbi mintapéldánytól független szövegek kezdődtek ezeken a pontokon. Az interpolációk tartalmukban illeszkednek a témához, kiegészítik azt, de formájukban elütnek: *Az Élet és a Halál* párbeszédében a betoldás nem dialógus, illetve a haláltánc esetében a hozzátoldott rész nem vers. A szövegek azonosítása és elemzése azt mutatja, hogy a scriptor valamiféle szabadságot élvezett, maga válogatta – vagy egy lelkigondozótól kapta – a másolandókat, már kész fordításból illesztett be egy részletet, tehát szerkesztette munkáját.

A *Példák* könyvében a haláltáncához még a fordító fűzhetett megjegyzést: „Ez verseket zerzette nemynemew meg halando bewlch <meg> mert az halalnak gyakorta valo meg gondolattya ygen meg vonzon byntewl hogy az setet vermewt az az azrettenetes poklot ew ne lenne latando”.¹⁰ Itt már kerek egész a mű, vége is lehetne, következhetne a szokásos zárókönyörgés és az „Ámen”. A toldás azonban folytatódik, a halálról szóló mondások sorakoznak (Nagy Szent Gergely, Szent Ágoston, majd ismét Gergely).¹¹ Szervetlennek tűnnek, mintha a 'horror vacui' miatt a scriptor ki akarta volna tölteni a helyet. A 'dictum'-ok között rövid narráció bújik meg a középkor végén megszokott elegáns formulákkal és nyelven. Végezetül ismét a halálról szóló idézetek jönnek, egy Salamontól származik, kettőt pedig Ágostonénak mondott az összeállító. A *Példák* könyve sriptora ezek után szünetet tartott, majd a 85. (67.) lapjának 7. sorában újból hozzálátott az íráshoz. Nem nevezte meg a szerzőt, de Thomas a Kempis *De imitatione Christi* című művének a *De meditatione mortis* (I. 23.) fejezetére ismerhetünk másolatában. Az idézet azonban nem közvetlenül az *Imitatio Christiből* származik, hanem Jacobus de Gruytrode (1400/1410 – 1475) egyik művének gyakorta önállóan kiadott részéből, a *Speculum aureum animae peccatricis* VI. fejezetéből (*De morte semper timenda et ubique expectanda*) való átvétel. Jacobus, a lüttichi kartauziak perjele nem egyszerűen idézte Kempis szentenciáit, hanem rövidítette és más sorrendbe is állította őket.

A Kempis-idézetéről mit sem tudva állapította meg Holik Flóris, hogy a *Lobkowicz-* (308:23–324:3) és a *Bod-kódex* (20:7–27:18) *Az halálról* titulusú fejeze-

¹⁰ A kommentár erősen emlékeztet a *Sándor-kódex* egyik fordításához fűzött kijelentéséhez, melynek hangneme fordítóra vall: „Ez írást én találtam egy könyvben Uronk szilietése után ezörszáznegyvenkilenc esztendőben, mikor írának” (20r:4–6).

¹¹ 82:1–4. Bognár András és Levárdy Ferenc az ismeretlen forrású toldalékot elmékedésnek, esetleg prédikációrészletnek tekintette. BOGNÁR, LEVÁRDY 1960, i. m. 272. j.

tének forrása a *Speculum*.¹² Hogy a *Bod-kódex* e fejezetében ez a rész a *De imitatione Christiből* származik, arra Sarbak Gábor hívta föl a figyelmet, viszont nem ismerte föl, hogy az nem közvetlen idézet.¹³ A *Példák könyvében* ez az a részlet, amely azonos *Lobkowicz-* és a *Bod-kódex* szövegével. A *Példák könyve* ezen az átvételen felül nem tartalmaz Jacobus de Gruytrode művéből más mondatokat.

A Bod-kódex és a Példák könyve Kempis-idézetei Jacobus de Gruytrode nyomán

A *Lobkowicz-* és a *Bod-kódexben*, valamint a *Példák könyvében* ugyanaz a magyar fordítás található, amely hűen követi Jacobus de Gruytrode latin nyelvű művét, az *Imitatio Christi* I. könyve 23. fejezetének szentenciái abban a sorrendben állnak, ahogy a *Speculum* közli őket: 30–34, 40–41, 25, 27, 26, 42, 44. A *Bod-kódex* Kempis-részlete egy szentenciával hosszabb, mint a *Lobkowicz-kódexé*, a *Bod-kódexet* tehát nem róla másolták, de közös mintapéldányuk volt. A *Lobkowicz-kódexből* hiányzó mondat megtalálható a *Példák könyvében* is, azaz annak a szövege a *Bod-kódexével* azonos. A magyar fordítás követi Jacobus de Gruytrode variánsait,¹⁴ és nincs köze ahhoz a hosszabb Kempis-fordításhoz, amely a *Lobkowicz-, Debreceni és Lázár-kódex* más részében¹⁵ van:

¹² HOLIK Flóris, *Adalékok codexeink forrásaihoz = Irodalomtörténeti Közlemények*, 32(1922), 121–130; LŐKÖS Péter, *III. Ince pápa De miseria humanae conditionis című traktátusának recepciója kódex-irodalmunkban = Magyar Könyvszemle*, 112(1996), 356–358.

¹³ Dolgozata a magyarországi 'devotio moderná'-ról adott összefoglaló képet, nem is az volt a feladata, hogy elmerüljön a Kempis-filológiában. SARBAK Gábor, *Die 'Devotio moderna' in Ungarn = Die 'Neue Frömmigkeit' in Europa im Spätmittelalter*; Hgg. von Marek Derwich und Martial Staub, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2004, 249–264.

¹⁴ Holik Flóris közölte az általa azonosított latin szöveget (1922, i. m. 127–130), de ez nem pontosan egyezik a magyar fordítással. A lehetséges kiadást, amelynek alapján a magyar traktátus fordítása készült, Vrabély Márk találta meg: Dionysius Carthusiensis [Jacobus de Gruytrode], *Specula omnis status vitae humanae*, (Nürnberg, Peter Wagner, 1495.01.28), Quartus tractatus, Capitulum VI. EK Inc. 545. GW 08419. VRABÉLY Márk, *Hat[van] vagy het[ven]? A Lobkowicz- és a Bod-kódex egyetlen szaváról = /HI70/Tanítványok, Tanulmányok Horváth Iván 70. születésnapjára, szerk. Bartók Zsófia Ágnes, Bognár Péter, Maróthy Szilvia, Bp., Q. E. D., 2018. – Szintén ebben a dolgozatban írta meg Vrabély Márk, hogy a laikusoknak szóló *Speculum animae peccatricist* leggyakrabban önmagában adták ki, de az eredetileg Jacobus de Gruytrode egy nagyobb művének, a *Specula omnis status humanae vitae* negyedik része. Vrabély hivatkozása: SEYNAEVE, Koen, *Jacobus van Gruytrode = Amo te, sacer ordo Carthusiensis, Jan De Grauwe, passioné de l'Ordre des Chartreux*, éds. Frans Hendrickx et Tom Gaens, Leuven, Peeters, 2012 (Studia Cartusiana, 1), 401–428, 408–410. Magam a *Specula* Vrabély által azonosított ősnymtatványát használtam: <http://tudigit.ulb.tu-darmstadt.de/show/inc-ii-589/0001/thumbs> Köszönöm Vrabély Márk segítségét.*

¹⁵ A *Lobkowicz-kódexben* egy önálló műegésznek szánt, interpolációkkal kiegészített fordítás található (31–111). Ennek a fordításnak az átdolgozott részletei a *Debreceni Kódexben* vannak (238–246, 275–296), ugyanennek a fordításnak néhány recenzeált fejezete a *Lázár-kódexben* (120–139, 195–199, 264–300) olvasható.

<i>Lobkowicz-kódex</i>	<i>Bod-kódex</i>	<i>Példák könyve</i>
Ecce carissime, de quanto periculo te potes liberare, de quam magno timore eripere, si modo semper timoratus fueris et de morte suspectus. [I. 23,30.] ¹⁶		
Ime azert zeretew atyãmffya<ÿ> mely vezedelembel zabadeyhatod meg magadat / meli nagy felelmtewl menekedel meg ha most ez vilagon mindenkoron felelmes leendez / es ate halalodrol ketseges 322:11–16	Ime azert zeretõ at'am fia / mel' vezedelembõl zabadeythatod meg te magadat / mel' nağ felelmtõl menekedel meg / ha mastan <ez> ez velagon mindenkoron felelmes leendez / es az te halalodrol ketseges 26:22–25	yme azert zeretew atyamfia mely ygen nagy vezedelemtewl zabadeythatod meg magadat es mely ygen nagy felelmtewl menekewdewl meg ha mastan ez vylagon mynden koron felelmes leyendez es az te halalodrol ketseges 85:7–12
Stude nunc taliter vivere, ut in hora mortis valeas potius gaudere quam timere. [I. 23,31]		
	Incelkedyel azert mastan ez keppen elnie / hog inkab halalodnak ideyen orõlhes / hoğ nem fel' / 26:25–26	yachelkewdyel azert mastan azzon keppen elnye hog halalodnak ydeyen ynkab ewrewlhes hogly nem fely 85:12–15
Disce nunc mori mundo, ut tunc incipias vivere Christo. [I.23,32] ¹⁷		
Tõrekegyel azert mostan meg halnod, ez vilagnak hogy akoron kezg elned cristosnak / 322:16–19	Tanol' mastan meg halnod . ez velagnak / hoğ akoron kezğ elned christusnak / 26:27–28	tanoly mastan ez vylagnak meg halnod hogly azkoron kezgy elnewd cristusnak 85:15–17

¹⁶ „Eia carissime, de quanto periculo te poteris liberare, de quam magno timore eripere, si modo semper timoratus fueris et de morte suspectus!” I. 23,30. *De imitatione Christi libri quattuor*, Edizione critica a cura di Tiburzio Lupo, S. D. B. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1982, 73. Az idézett kiadás ismeri Jacobus variánsait.

¹⁷ „Disce nunc mori mundo, ut tunc incipias vivere cum Christo.” I. 23,32. *De imitatione Christi*, 73.

Azt már korábban megállapítottam, hogy a *Bod-kódex* két, a halálról szóló traktátusa recenzeált változat.¹⁸ A szövegét nem a latin eredetét vizsgálva dolgozta át egy recenzens, hanem csak a *Lobkowicz-kódex*szel közös népnyelvű mintapéldányt recenzeálta stilisztikai, nyelvi és ideológiai szempontok alapján.

A *Példák könyve* 3. keze azt az átdolgozott szöveget ismerte, amely a *Bod-kódex*ben szerepel. A *Példák könyvének* variánsai olyan scriptort mutatnak be, aki viszonylag szabadon bánt mintapéldányával, nyomatékosításokat toldott be („ygen nagy”, „ygen”) szórenddel is szabadon bánt. Szívesen toldott be névmásokat, részben a nyomatékos megszólítás („mykoron te ky megy”), részben pedig az egyértelműség kedvéért. Ez utóbbi nem mindig sikerült pontosan, egyik esetben lemaradt a többes szám jele: „ew be fogagyanak” (86:22):

<i>Lobkowicz-kódex</i>	<i>Bod-kódex</i>	<i>Példák könyve</i>
O quam felix et prudens qui talis nunc esse nititur in vita, qualis optat inveniri in morte. [I. 23,21] ¹⁹		
O melÿ melÿ Bodog es Bewlch ember az kÿ olÿannak ÿgekezÿk lennÿe eleteben minemenek kÿwan lelettnÿ halalanak oraÿan / 322:24–323:4	O mel' bodog es bõlç ember az / ki iÿgekezik lennie ill'enne eltebe / mi nemõnek kiuan lelettetnie õ halalanak ideÿen / 27:3–5	o mely bodog es mely bewlch a ember az ky ygekewzyk ew elteben olyetonnak lenny mynemewnek keuan leletny ew halalana- nak ydeyen 85:22–86:3
Noli confidere super amicos et proximos, quia citius obliviscentur tui, quam estimas. [I. 23,25.] ²⁰		

¹⁸ *A populáris és udvari kultúra nyelvi nyomai, A Lobkowicz- és a Bod-kódex exempluma a gyorsan futó királynéről és Ippomenesről = Kempis magyarul, Írás- és irodalmi kultúra a XVI. század elején a Magyar Királyságban*, megjelenés alatt. A másolatról hosszabban értekezik VRABÉLY Márk, „Embernek három jó ellensége vagyok”, *A Bod- és a Lobkowicz-kódex két traktátusának vizsgálata = tév / hit, Tévedések és tévesztések a régi irodalomban*, Fialatok konferenciája 2017, szerk. Etlinger Mihály, Markó Anita, Pálfy Eszter, Szatmári Áron, Virág Csilla, Vrabély Márk, Bp., reciti, 2018, 107–123.

¹⁹ Létezik ilyen, a *Példák könyvének* megfelelő szövegvariáns: „Quam felix et quam prudens ...” I. 23,21. *De imitatione Christi*, 72.

²⁰ „Noli confidere super amicos et proximos, nec in futuris salutem tuam differas, quia citius obliviscentur tui homines, quam existimas.” I. 23,25. *De imitatione Christi*, 72.

Ne Bizal ate baratydba es rokonjdba : mert hamarab el feletkeznek te rwlat mynt te aleytanad :/ 323:8–10	Ne bizzal a te baratidba es rokonidba / mert hamarab feletkeznek el te rolad / mint te aleytanad . 27:7–9	ne byzzal az te baratydban es rokonsagydban mert hamarab el felet- kewznek te rolad hogy nem mynt te aleytanad 86:7–9
Dum tempus habes, congrega divitias immortales, elemosinarum largitione. [I. 23,42.]		
Mikoron ydewd vagyon geych halhatatlan kazdagssagokat / alamisnalkodgial 323:18–20	Mikoron idod vaгон / geyc halhatatlan kazdag- sagokat / Alamisnalkodyal / 27:13–14	my koron ydewd vagyon gyeweh halal talan gazdagsagokat aytatos ymad sagokual 89:16–18
Fac tibi nunc amicos venerando dei sanctos, ut cum defeceris de hac vita illi recipiant in eterna tabernacula [I. 23,44.] ²¹		
zerez mastan magadnak baratokat tyztelwen istennek zentyt hogy mikoron ky meegy ez vilagbol azok foga- -gyanak teged be az orok bodogsagba 323:20–324:1	zerez mastan magadnak baratokat / tizteluen istennek zentit / hog mikoron ki meg ez velagbol azok fogadyanak tegedet be az orok bodogsagba / 27:14–17	zerez mastan tennen magadnak baratokat tyzteluen istennek zentyt hogy mykoron te ky megy ez vylagbol ew be fogagyanak tegedet az ewrek bodogsagban 86:19–23

A latin eredetiben a mondatkezdő maiuscula világosan mutatja, hogy az „elemosinarum largitione a Dum tempus habes” kezdetű mondatához tartozik. A *Lobkowitz-kódex* fordításában – a maiuscula és az írásjel hiánya miatt – eldönthetetlen, hogy hova tartozik a kifejezés. A *Bod-kódex* recenziójában a nagybetű jelzi, hogy az „Alamisnalkodyal” felszólítás a következő mondat része.

A *Példák könyve* szövegében a legfontosabb változtatás, hogy az „elemosinarum largitione” magyar megfelelőjét más kifejezésre cserélték. Az alamisnalkodás az *Imitatio Christi* általam ismert variánsa között nem szerepel, helyén néhány latin szövegben „virtutes scilicet quibus ad consortium possis scandere beatorum” (I. 23,42.) áll;²² ezt a sriptor nem ismerte, nem is ez van a *Példák*

²¹ „Fac nunc tibi amicos venerando Sanctos et eorum actus imitando, ut cum defeceris in hac vita, illi te recipiant in aeterna tabernacula.” I. 23,44. *De imitatione Christi*, 74.

²² A szentencia szövege egyezik Kempisével. Néhány kéziratban kiegészült a mondat: „virtutes scilicet quibus ad consortium possis scandere beatorum”. I. 23,42. *De imitatione Christi*, 74.

könyve variánsában. A csere oka más megfontolás lehetett. Az alamizsnálkodással valóban közelebb lehet kerülni az üdvösséghez, de nem a szentek barátságához, azt inkább a hozzájuk szóló ájtatos imával nyerheti el a hívő.

A Bod-kódex és a Példák könyve közös idézetei

Az ilyen szövegalakítások nem jellemzőek az egyszerű másolókra. A harmadik kéz munkájában azonban más szokatlan dologra is felfigyelhetünk. Közvetlenül a Jacobustól átvett Kempis-idézetek fordítása előtt három egymás után következő 'dictum'-ot találunk. Ez önmagában nem volna jelentős, de úgy már az, hogy mindhárom a *Bod-kódex*ből való.

Az egyik egy szentírási citátum, amely *Az embernek három ellensége vagy*on traktátus elején hangzott el:

<i>Lobkowicz-kódex</i>	<i>Bod-kódex</i>	<i>Példák könyve</i>
nescit homo finem suum sed sicut pisces capiuntur hamo et sicut aves comprehenduntur laqueo sic capiuntur homines tempore malo cum eis extemplo supervenerit [Ecl 9,12] ²³		
Azert mongya Bølc salamon : Nem tugya ember ø veget de mikeppen ahal meg fogattatýk ahorognak miatta ezen keppen az ember agonoz idenek miatta 268:12–16	Azert mondya bølc Salamon / Nem tud'a ember ø veget / de mikeppen az hal meg fogattatik az horognak miatta / ezenkeppen az ember / az gonoz idønek miatta 2:20–23	ezrewl mongya bewlch salamon nem tugya ember ew vegezetyt de mykeppen az halak meg fogattatnak az horognak myatta es az madarak az tewrnek myatta ezen keppen emberek meg fogattatnak az gonoz ydewben az az . az ew halaloknak ydeyen 84:14–21

Valószínűleg ennek a megfelelője az „elemosinarum largitione” – ezt a variánszt viszont nem ismeri a kritikai kiadás.

²³ A Vulgatát a következő kiadás alapján idézem: *Biblia sacra iuxta vulgatum versionem*, recensuit et brevi apparatu instruxit Robertus Weber, Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart, 1975², I–II.

A *Prédikátorok könyvéből* származó citátum fordítása egyedül a *Példák könyvében* teljes. *Az embernek három fő ellensége* vagyon kezdetű traktátusban magyarázatként minden motívumot, tehát a törbe eső madár képét is felsorolta a szerző: „... mert meglén ez velagba vağ. nem tudod meglén vağ. es minemø halallal kell meg halnod / es mel’ helen / es nem tudod ha istennek zeretetire vağ melto / a- || wağ ø haragÿara / Es nem tudod ha iduezelz awağ karhozol / ez velagnak ñakorlatos alhatatlansagiert / kikhez ember ragazkodik az binnek miatta / Mert ñakorta az madar etket kereswen / tÿrben esik / Awağ az hal aleÿtwan etket hasaba vonzÿa az horgot / Ezen keppen ember / ez velagban aleÿt’a igazan viselnie <ele> eletet / ez velagi marhat kereswen / de mikoron halalara iut / akkoron latt’a / hoğ nem keresett maganak eletet, de halat / ” (1:29–2:8).²⁴ Maga a bibliai idézet azonban pontatlan. A citátum a *Lobkowicz-kódexben* is hiányos, tehát nem másolói hanyagság miatt esett ki egy részlet.

A kiegészítéshez felkészültség és latin nyelvű bibliai szövegismeret kellett. Ez valószínűleg nem állt a másolatokat készítő nővérek rendelkezésére. Gyanítható tehát, hogy valaki javította a szöveget, amelyet aztán átadott a scriptornak.

A következő két ’dictum’ *Az halálról* titulusú traktátus kiegészítéséből való. Ezek, akárcsak a *Példák könyvében*, a *Bod-kódexben* is egymás után következnek:

azert mongÿa zent gergel istennek igassaga ezt agia hogÿ aki ez vilagban nem akart penitenciat tartanÿ mikoron tehette volna es egessegbe wolt az ew halalanak ÿdein bator akarnaÿa sem tarthat / 331:2–9	Azert mond’a zent Gergel’. Istennek igazsaga azt ad’a / hoğ ki itt ez velagban nem akart penitenciat tartania / mikoron tehette vol- na / az ø halalanak ideÿen nem tarthat / bator akarna es 30:27–31:2	azert mongya zent agoston doktor istennek ygassaga azt agya hogÿ ky yt ez velagban nem akart penitenciat tartany mykoron tehette volna az ew halalanak ydeyen nem tarthat bator akar- nayaes 84:21–85:1
---	--	--

²⁴ Köszönöm Vrabély Márknak, hogy a szentírási citátumra felhívta a figyelmemet.

zent agoston es vgÿ mond / abÿnes ember olÿ istenyÿ chapassal verettetyk meg hog halalanak idein el felegÿk ew magat / kÿ elteben nem akart wr istennek zolgalnÿa	Zent Agoston es vgÿ mond / Oll' isteni ápassal ittetik meg a binés / hoĝ el feletkezzek o magarol halalanak ideÿen / ki eltebe el felette volt istenet	meg vgy mond zent agoston oly chapassal verettetyk meg istentewl az bynes ember hogy el feletkewzzek ew magarol az ew halalanak ydeyen ky elteben el felette volt ew istenet
331:9–14	31:2–4	85:2–6

Az első idézet kétségtelenül azonos a *Bod-kódex*ben és a *Példák könyvé*ben, a másoló csupán az auktor nevét tévesztette el. A *Bod-kódex* scriptora kifejejtett vagy szándékosan kihagyott egy szókapcsolatot (*es egessegbe wolt*), ezt a *Példák könyve* másolója sem írta le, nem tudhatott róla.

Ezért is meglepőek a következő szöveghelyek, ahol a *Példák könyve*, bár azonos a *Bod-kódex*szel, de néhány szó esetében visszanyúlt a *Lobkowicz-kódex* textusához: „abÿnes ember olÿ istenyÿ chapassal verettetyk meg ~ Oll' isteni ápassal ittetik meg a binés ~ oly chapassal verettetyk meg istentewl az bynes ember”. A magyarázat legfeljebb az lehet, mint a bibliai idézet esetében, hogy ismerték az auktoroktól származó mondásokat, és a latinnak megfelelően javították. Sajnos nem akadtam az eredeti 'dictum'-ok nyomára, így ezt nem tudtam ellenőrizni.

Még egy szentírási hely található a három kódexben, a *Lobkowicz-* és a *Bod-kódex*ben azonos a fordítása. Az *Élet és Halál párbeszédé*be betoldott elmélkedésben – miképpen ez megszokott volt saját munka összeállításában – a kompilátor maga fordította le a bibliai verset:

<i>Lobkowicz-kódex</i>	<i>Bod-kódex</i>	<i>Példák könyve</i>
memorare novissima tua et in aeternum non peccabis [Sir 7,40]		
Mert hugÿ mond azon bewlc / emlekezel meg ember ate vtolso halalod- rwl es soha nem vetke- zel	Mert vgÿ mond azon bôlç . Emlekezzel meg ember a te vtolso hala(d)lodrol / es soha nem vetkezel	vgy mond bewlch salamon o embery allat gondoly- lyad meg az te vegse ydedwet es soha ew- rewkke nem vetkewzewl
309:7–10	20:11–13	72:14–17

O ember azért emlekezel meg ate halalodról : es ereke nem vetkezel :	O ember azért emlekezel meg a te halalodrol / es orökköl nem vetkezel	
282:13–15	8:14–15	

A két fordítás közötti eltérések jól megvilágítják, hogy a korábban bemutatott átvételek nem származhatnak újabb fordítótól.

Megfontolások

Az összevetésekből látszik, hogy a *Lobkowicz-kódex* halálról szóló szövegei kisebb stilisztikai átdolgozás után kerültek át a *Bod-kódex*be. A recenzens akár maga a másolatot készítő szerzetes is lehetett. A kéziratos könyvecske ma tréfásnak ható utolsó mondata – „Ennek io aldomaso volna io helen” – is azt erősíti, hogy egy férfi írta le a halálszövegeket,²⁵ a jelek szerint a Nyulak szigeti domonkos apácák számára. Ez megmagyarázza, miért üt el ennyire a kódex a domonkos apácák kézírataitól, és talán azt is, miért maradt sokáig, a 17. századig kötetlenül a másolat. A ferences eredetű fordítás átadása jelzi, hogy már ekkor szorosabb kapcsolat lehetett a megreformált óbudai ferencesek és a domonkos apácák között, bár utóbbiak kódexeikben más szövegszerű egyezést nem tudunk kimutatni a klarisszák kézírataival.

A kézirat minden külső tekintetben elüt a domonkos nővérek scriptoriumának munkáitól, ezért is lehetett a klarisszák által birtokolt kódexnek minősíteni. Az, hogy a kézirat szövege ilyen szoros kapcsolatot mutat a *Példák könyve* kiegészítéseivel, egyértelművé teszi, hogy a *Bod-kódex* már a 16. század elején a szigeti domonkos nővérekhez került, és nem utólag csapódott annak a kolligátumnak a darabjai közé, amelyet az Egyetemi Könyvtár akkori igazgatója, Toldy Ferenc 1846 után szétkötött.²⁶

1510 után, tehát az után, hogy Ráskay Lea befejezte munkáját az apácánövendékek nevelésénél felhasznált *Példák könyvén*,²⁷ valaki az exemplumokhoz kapcsolódva tematikusan folytatta az írást. Halálszövegeket jegyzett le a növendékek okulására, egy vetélkedést (*A Halál és az Élet párbeszéde*) és egy haláltáncot. Mindkét fordítást kiegészítették. A *Dialogus Vitae et Mortis* magyar szövegébe

²⁵ Vö. HOLIK Flóris, *A BodC. utolsó mondata = Magyar Nyelv*, 14(1918), 83–84.

²⁶ LÁZS 1981, i. m. 673.

²⁷ Az exemplumoknak a domonkosok rendi nevelésében betöltött szerepéről: BOGNÁR András, LEVÁRDY Ferenc, *A Példák Könyve keletkezésének körülményei = Irodalomtörténeti Közlemények*, 63(1959), 482–485; SCHÜRER, Markus, *Das Exemplum oder die erzählte Institution, Studien zum Beispielgebrauch bei den Dominikanern des 13. Jahrhunderts*, Berlin, Lit Verlag, 2005 (*Vita regularis, Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter*, 23); LÁZS 2016, i. m. 264–273.

egy háromszor hármás tagolású memoritert toldottak, de a benne lévő szentírási idézetet a kor szokásainak megfelelően újból lefordították, nem a *Bod-kódex* párhuzamos fordítását idézték.

A *Vado mori* esetében nem így jártak el. A verset lezáró megjegyzés után a halálról szóló 'dictum'-ok következnek, úgy, mintha egy florilégiumból emelték volna ki őket, majd lefordították és végül bemásolták volna helykitöltőként a kézirat üres lapjaira. Végül kevésnek bizonyulhattak, mert a *Bod-kódex*ből is át-emeltek három idézetet, valamint Jacobus de Gruytrode által idézett szentenciákat az *Imitatio Christiből*. Ezek az átvételek a *Példák könyvében* egyetlen sorozatot alkotnak (84:14–86:26), miközben a *Bod-kódexben* különböző helyeken találhatóak.

Az átvétel pontos, de némely helyen az látszik, hogy a másoló már egy javított, kiegészített szöveget kapott. Ennek ellenére ez az egyetlen olyan ismert eset, amikor nem új fordítással oldották meg a szerkesztést, hanem már kész magyar szöveget használtak föl a szöveg kiegészítésére.

Lázs, Sándor

Die Besitzer des Kodex Bod

Das kirchen- und literaturgeschichtliche Problem des sogenannten Kodex Bod (Budapesti Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 7) lag in erster Linie darin, dass man seinen mittelalterlichen Besitzer nicht bestimmen konnte. Die Handschrift wurde als ein Teil des dominikanischen Colligatum Cornides entdeckt, trotzdem wurde es anhand eines Inhaltverzeichnisses den Franziskanerinnen zugeschrieben. Jetzt wurde der Zusammenhang zwischen der zweifellos zur Bibliothek der Dominikanerinnen gehörenden Handschrift *Példák könyve* (Buch der exemplorum) und Kodex Bod festgestellt. Beide Kodexe enthalten eine kurze Übersetzung aus dem Werk *Speculum aureum animae peccatricis* von Jacobus de Gruytrode. Die Zitate im *Példák könyve* stammen von den verschiedenen Blättern des Kodex Bod, also die Dominikanerinnen sollen es schon am Anfang des 16-ten Jahrhunderts besitzen. Die Zitate sind in der Hinsicht einzigartig, dass wir in den ungarischen volkssprachlichen Kodexen keine andere – inhaltlich wichtige – Ergänzung kennen, die von einer Nonne zu einen früher übersetzten Text eingefügt, redigiert wurde.

Keywords: 16th century, textual tradition, Dominican order, Franciscan order, Jacobus de Gruytrode, Thomas Hermerken a Kempis.